वैदेशिक रोजगारले घरपरिवारको जीवनयापनमा पारेको प्रभावः
(पोखरा-२७, हेमजामा आधारित एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर

तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सुनिता कुँवर

रोल नं. ४६/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-१-४८-२२१७-२०००

पोखरा, २०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वी नारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्र परिपूर्तिको लागि मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा रही सुनिता कुवँरले **"वैदेशिक रोजगारले घरपरिवारको जीवनयापनमा पारेको प्रभाव" (पोखरा- २७, हेमजामा आधारित एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण**) शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

____

(नेत्रनारायण पौडेल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति : २०७३/१०/

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्रको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि छात्रा सुनिता कुँवरले तयार गर्नु भएको "**वैदेशिक रोजगारले घरपरिवारको जीवनयापनमा पारेको प्रभाव" (पोखरा- २७, हेमजामा आधारित एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण**) शीर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

नेत्रनारायण पौडेल

शोध निर्देशक

....

रामचन्द्र बराल (पि.एच.डी)

बाह्य परीक्षक

....

प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली

विभागीय प्रमुख

मिति : २०७३/११/२६

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोधअध्ययन स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यसको लागि म समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमुल्य समय दिएर मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक उप प्रा. श्री नेत्रनारायण पौडेल ज्यू प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञ छु । समाजशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली ज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य सल्लाह प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका आदरणीय गुरु अमृत कुमार भण्डारी, सूर्यभक्त सिग्देल तथा पुस्तक र अन्य सामाग्रीहरू उपलब्ध गराइदिनुहुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका पुस्तकालय प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

क्षेत्र अध्ययनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयको प्रवाह नगरी मागेको सूचनाहरू प्रदान गर्नुहुने यस पोखरा-२७, हेमजाका छनौटमा परेका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । क्षेत्र अध्ययनको शिलशिलामा सहयोग गर्नुहुने श्रीमान् राजु के.सी लगायत सम्पूर्ण परिवार र मित्रहरू पुजा खड्का र सरिता थापालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो शोध तयार गर्नको लागि पोखरा-२७, हेमजा भित्रका विविध तथ्यांक उपलब्ध गराएर सहयोग गर्ने तथ्याङ्क विभागका कर्मचारीहरूप्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा यो शोध तयार गर्ने क्रममा कम्प्युटर सेटिङ्ग तथा प्रिन्टिङ गरिदिनुहुने जेरोन कम्प्युटर सोलुसन नदिपुर -३ लाई र आफ्नो अमुल्य सुझाव दिएर आवश्यक वातावरण उपलब्ध गराइदिनुहुने मेरो परिवारलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सुनिता कुँवर

मितिः २०७३ -११-२६

विषय सूची

शीर्षक		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		I
स्वीकृति पत्र		II
कृतज्ञता ज्ञापन		III
विषय सूची		IV
तालिका सूची		VII
शोधसार		IX
अध्याय एक : परिचय		**१-६**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्यहरू	४
१.४	अध्ययनको महत्व	४
१.५	अध्ययनका सिमा	५
१.६	अध्ययनको सङ्गठन	५
अध्याय दुई : साहित्यिक समिक्षा		**७-२१**
२.१	सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	७
२.२	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१८
२.३	अध्ययनको अवधारणात्मक खाका	१९
अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति		**२२-२४**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२२
३.२.	अनुसन्धान ढाँचा	२२
३.३	तथ्यांकको प्रकृति र स्रोत	२२
३.४	समग्र नमूना छनोट विधि	२२
३.५	तथ्याङ्क संकलन विधि	२३
३.६	तथ्यांक प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	२४

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताको परिचय **२५-३३**

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय २५

४.१.१ सामाजिक इतिहास २६

४.१.२ सामाजिक संरचना र वैदेशिक सम्पर्क २६

४.१.३ सामाजिक चालचलन र लाहुरे संस्कृति २७

४.२ उत्तरदाताहरूका सामाजिक र आर्थिक विशेषताहरू ३०

४.२.१ उमेर समूहको आधारमा उत्तरदाताको विवरण ३०

४.२.२ लिङ्गको आधारमा उत्तरदाताको वितरण ३१

४.२.३ उत्तरदाताको जात र जातीयता ३१

४.२.४ उत्तरदाताका परिवारको किसिम ३२

४.२.५ उत्तरदाताको मुख्य पेशा ३३

अध्याय पाँचः वैदेशिक रोजगारमा जानको कारण, लगानी, स्रोत र घरपरिवारका धारणा **३४-५०**

५.१ वैदेशिक रोजगारमा जानुको कारण ३४

५.२ वैदेशिक रोजगारम बिताएकोअवधि ३७

५.३ वैदेशिक रोजगारको लागि प्रयोग गरेको निकाय ३७

५.४ परिवारको सदस्य वैदेशिक रोजगारमा गएको देश ३८

५.५ वैदेशिक रोजगार जानुपूर्व आयमूलक कार्यमा संलग्नताको अवस्था ३९

५.६ वैदेशिक रोजगारमा जानुपूर्व संलग्न भएको पेशा ४०

५.७ पेशामा आवद्धताका बाबजुद पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्नता ४०

५.८ वैदेशिक रोजगारमा जानेको कामको प्रकृतिबारे जानकारी ४३

५.९ परिवारको सदस्य वैदेशिक रोजगारमा गएको पटक ४३

५.१० वैदेशिक रोजगारको लागि प्रेरक तत्व ४४

५.११ वैदेशिक रोजगारमा जाँदा लागेको लगानी ४५

५.१२ वैदेशिक रोजगारमा गरेको लगानीको स्रोत ४६

५.१३ वैदेशिक रोजगारबाहेक अन्य आम्दानीको स्रोत भए नभएको अवस्था ४७

५.१४ वैदेशिक रोजगार बाहेक घरपरिवार अन्य आम्दानीको स्रोत ४८

५.१५ वैदेशिक रोजगारप्रति घरपरिवारको धारणा ४८

अध्याय छ : घरपरिवारमा वैदेशिक रोजगारको प्रभाव **५१-६२**

६.१ वैदेशिक रोजगारबाट मासिक आम्दानी ५१

६.२ विदेशबाट रकम पठाउने माध्यम ५२

६.३ वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि ऋणको स्थिति ५२

६.४ वैदेशिक रोजगारपछि ऋणको स्थिति ५३

६.५ वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि छोराछोरीको विद्यालय ५४

६.६ वैदेशिक रोजगारमा गइसकेपछि छोराछोरीको विद्यालय ५४

६.७ विदेशबाट रकम पठाउने अवधि ५५

६.८ वैदेशिक रोजगारबाट आएको आम्दानी बचत भए नभएको अवस्था ५६

६.९ वैदेशिक रोजगारबाट आएको रकमको बचत प्रतिशत ५८

६.१० बचत रकम लगानी गरेको क्षेत्र ५९

६.११ वैदेशिक रोजगारले परिवर्तन ल्याएका क्षेत्रहरू ६०

६.१२ घरायसी कार्यमा वैदेशिक रोजगारको आम्दानी खर्च हुने क्षेत्र ६०

६.१३ वैदेशिक रोजगारबाट सिकेको सिपले परिवारमा पारेको प्रभाव ६१

६.१४ वैदेशिक रोजगारको आम्दानीले घरपरिवारको जीवनशैलीमा ल्याएको सुधार ६२

अध्याय सात : अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझाव **६३-६७**

७.१ अध्ययनको सारांश ६३

७.२ मुख्य प्राप्तिहरू ६५

७.३ निष्कर्ष ६६

७.४ सुझाव ६७

तालिका सूची

तालिका		पृष्ठ
४.१	उमेरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३०
४.२	लिङ्गको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३१
४.३	उत्तरदाताको जातजातियता अनुसार संख्या विवरण	३१
४.३	परिवारका किसिम	३२
४.५	उत्तरदाताको पेशाको विवरण	३३
५.१	वैदेशिक रोजगारमा जानुको कारण	३५
५.२	वैदेशिक रोजगारमा बिताएको अवधी	३७
५.३	वैदेशिक रोजगारको लागि प्रयोग गरेको निकाय	३८
५.४	परिवारको सदस्य वैदेशिक रोजगारमा गएको देश	३९
५.५	वैदेशिक रोजगार जानुपूर्व आयमूलक कार्यमा संलग्नताको अवस्था	३९
५.६	वैदेशिक रोजगारमा जानुपूर्व संलग्न भएको पेशा	४०
५.७	पेशामा आवद्धताका बावजुद पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्नता	४१
५.८	वैदेशिक रोजगारमा गर्ने कामको प्रकृति बारेको जानकारी	४३
५.९	परिवारको सदस्य वैदेशिक रोजगारमा गएको पटक	४४
५.१०	वैदेशिक रोजगारको लागि प्रेरक तत्व	४५
५.११	वैदेशिक रोजगारमा जाँदा लागेको लगानी	४६
५.१२	वैदेशिक रोजगारमा गरेको लगानीको स्रोत	४७
५.१३	वैदेशिक रोजगारबाहेक अन्य आम्दानीको स्रोत भए नभएको अवस्था	४७
५.१४	वैदेशिक रोजगार बाहेक आम्दानीका अन्य स्रोतहरू	४८
५.१५	वैदेशिक रोजगारप्रति घरपरिवारको धारणा	४९
६.१	वैदेशिक रोजगारीबाट मासिक आम्दानी	५१
६.२	विदेशबाट रकम पठाउने माध्यम	५२
६.३	वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि ऋणको स्थिति	५३
६.४	वैदेशिक रोजगारपछि ऋणको स्थिति	५३
६.५	वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि छोराछोरीको विद्यालय	५४
६.६	वैदेशिक रोजगारमा गइसकेपछि छोराछोरीको विद्यालय	५५

६.७	विदेशबाट रकम पठाउने अवधि	५६
६.८	वैदेशिक रोजगारबाट आएको आम्दानी बचत भए नभएको अवस्था	५६
६.९	वैदेशिक रोजगारबाट आएको रकमको बचत प्रतिशत	५८
६.१०	बचत रकम लगानी गरेको क्षेत्र	५९
६.११	वैदेशिक रोजगारले परिवर्तन ल्याएका क्षेत्रहरू	६०
६.१२	घरपरिवारमा वैदेशिक रोजगारको आम्दानी खर्च	६१
६.१३	वैदेशिक रोजगारबाट सिकेको सिपले परिवारमा पारेको प्रभाव	६२
६.१४	वैदेशिक रोजगारको आम्दानीले घरपरिवारको जीवनशैलीमा ल्याएको सुधार	६२

शोधसार

नेपालको वैदेशिक रोजगारको इतिहास लामो छ । विशेष गरी सुगौली सन्धी (१८१६) पछि ब्रिटिश भारतीय सरकारले नेपालीलाई ब्रिटिश भारतीय सेनामा भर्ति गर्न शुरु गरेपछि वैदेशिक रोजगारको ढोका खुलेको छ । जुन अहिले सम्म जारी छ । सीमित स्रोत साधन कम उत्पादकत्व, वेरोजगारीले गर्दा मानिसहरूलाई वैदेशिक रोजगारीमा जान उत्प्रेरित गरेको छ । भने कतिपय व्यक्तिलाई वैदेशिक रोजगारमा संलग्न साथीभाई इष्टमित्रहरूले वैदेशिक रोजगारमा आउनको लागि उत्प्रेरित गरेका हुन्छन् । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारको विश्वव्यापीकरण भएको अवस्थामा नेपाली पनि यस देखि टाढा रहन सकेका छैनन् । यसकारण नेपालीहरू पनि विश्वको विभिन्न भागमा रोजगारीका लागि पुगेका छन् । विशेष गरी मध्यम वर्गको नेपालीहरूले वैदेशिक रोजगारका लागि खाडी राष्ट्रहरू र पूर्वी एशियाका देशहरूमा जान्छन् । किन कि ती देशहरूमा प्राप्त हुने रोजगारको आकर्षक गर्न सक्दछन् । वैदेशिक रोजगार नेपालको राष्ट्रिय आयको मुख्य स्रोत भएको छ । वैदेशिक रोजगारमा थुप्रै किसिमका समस्याहरू भए तापनि विप्रेषण घरपरिवारको महत्वपूर्ण आम्दानीको स्रोत भएको छ । यसले गर्दा वैदेशिक रोजगार जीविकोपार्जनको मुख्य आधार भै घर परिवारको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा ठूलो प्रभाव पारेको छ । यस अध्ययनको उद्देश्यहरू निम्न छन् :

सामान्य उद्देश्य :

- *वैदेशिक रोजगारले घरपरिवारको जीवनयापनमा पारेको प्रभावबारे विश्लेषण गर्नु ।*

विशिष्ट उद्देश्यहरू

- *वैदेशिक रोजगारप्रति घरपरिवारका सदस्यहरूको धारणा बारे अध्ययन गर्नु,*
- *वैदेशिक रोजगारले गरिबी न्यूनिकरणमा पारेको प्रभावबारे विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।*

वैदेशिक रोजगारले घरपरिवारको जीवनयापनमा पारेको प्रभाव विषय शीर्षकमा कास्की जिल्लाको पोखरा-२७, हेमजामा कार्यक्षेत्र अध्ययन गरिएको थियो त्यहाँ वैदेशिक रोजगारसँग संलग्न घरपरिवारमा जम्मा २०९ छन् । तिनीहरू मध्ये उद्देश्यमूल नमूना छनौट विधिबाट १०५ घरपरिवारलाई नमूना छनौट गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै खालका तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । साथै तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका निमित्त कार्य क्षेत्र अध्ययन प्रश्नावली अनुसूची, मुख्य सूचनादाता र द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा वैदेशिक रोजगारले घर परिवारको आर्थिक अवस्थामा प्रशस्त योगदान पुऱ्याएको छ । वैदेशिक रोजगारले पारेको प्रभावको सम्बन्धमा परिवारको धारणा सन्तुष्ट र असन्तुष्ट दुवै खालको पाइयो । तुलनात्मक रूपमा वैदेशिक रोजगारप्रति सन्तुष्ट रहेको घरपरिवार धेरै र असन्तुष्ट रहेको घरपरिवार कम मात्रा पाइयो । अध्ययनको क्रममा वैदेशिक रोजगारले सन्तुष्ट हुने परिवारले विदेशकै आम्दानीबाट घरपरिवारको खर्च, शिक्षा ऋण तिर्न, घर मर्मत तथा घर निर्माण गर्न, जमिन किन्नको लागि गरेका छन् । केही घरपरिवारका वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूले तोकिएको जस्तो काम र तलब नपाउँदा आफ्ना घरपरिवारको कुनै पनि क्षेत्रमा उन्नति प्रगति नभएको पाइयो भने केही घरपरिवारमा पारिवारिक अवस्था विग्रेर परिवार नै तहसनहस भएको पनि पाइयो । त्यस्ता घरपरिवारहरूमा वैदेशिक रोजगारप्रति नकारात्मक धारणा रहेको छ ।